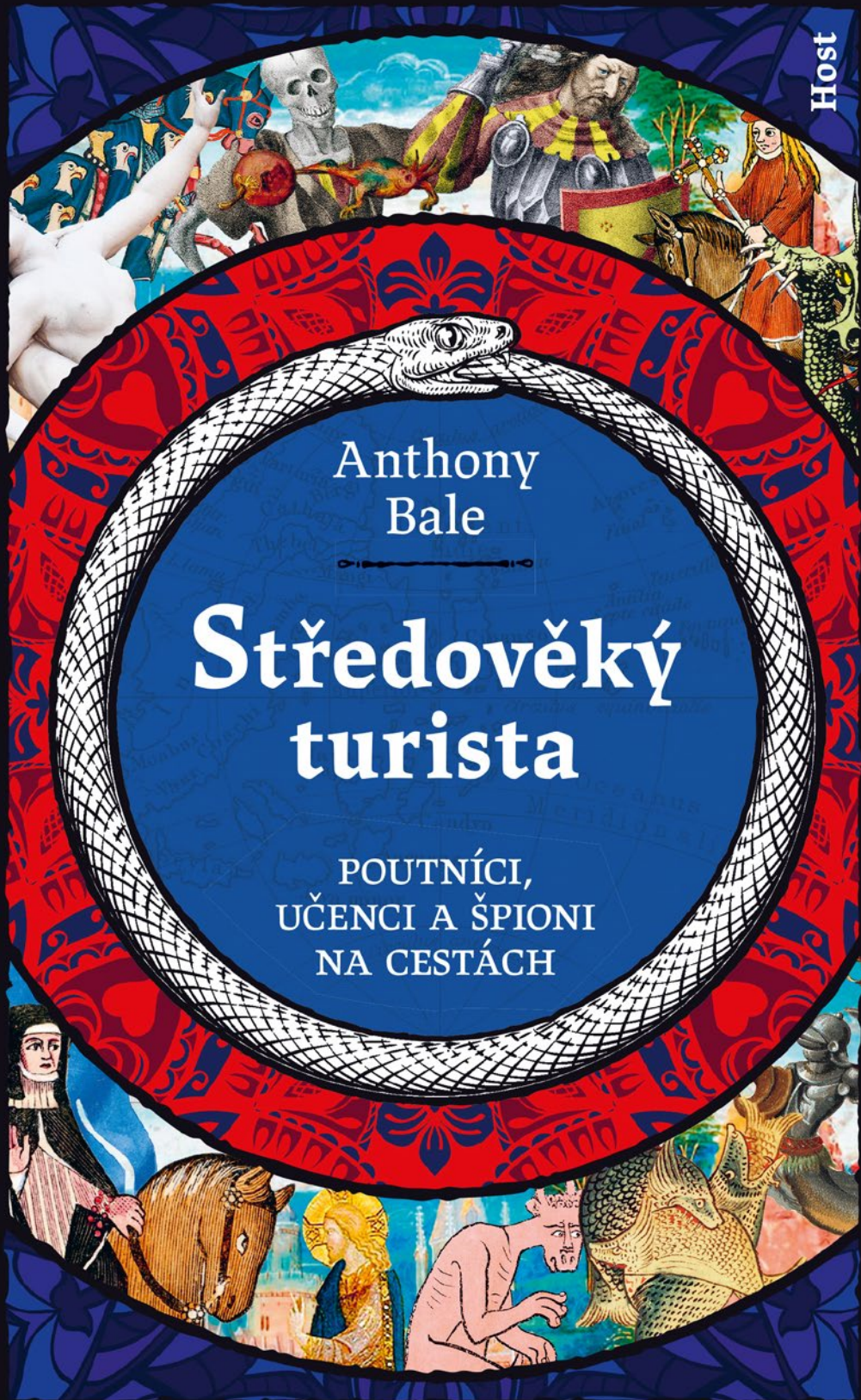

Anthony Bale

Středověký turista

POUTNÍCI, UČENCI A ŠPIONI NA CESTÁCH

Anthony
Bale

Středověký turista

POUTNÍCI,
UČENCI A ŠPIONI
NA CESTÁCH

Přeložil Marek Sečkař
Brno 2025

**Automatizovaná analýza textů nebo dat
ve smyslu čl. 4 směrnice 2019/790/EU
je bez souhlasu nositele práv zakázána.**

**A Travel Guide to the Middle Ages
Copyright © Anthony Bale, 2023
First published as A Travel Guide to the Middle Ages
in 2023 by Viking, an imprint of Penguin General.
Penguin General is part of the Penguin Random House
group of companies.
All rights reserved
Cover images © Alamy; © Getty and © Shutterstock
Illustrations copyright © Giles Herman, 2023
Translation © Marek Sečkař, 2025
Czech edition © Host — vydavatelství, s. r. o., 2025
(elektronické vydání)
ISBN 978-80-275-2544-7 (PDF)**

Mému otci Johnovi

Obsah

Předmluva	11
1. Tvar světa v roce 1491 aneb Preambule s Martinem Behaimem	19
2. Vyrážíme na cestu — s Beatrice, Henrym a Tomášem	39
3. Z Cách do Bolzana	57
4. Zastávka v Benátkách a cesta dále do Říma	87
5. Přes velké moře: Z Benátek na Kypr	111
6. Pěší prohlídka Konstantinopole	141
7. Svatou zemí do Babylonu	161
8. Pěší prohlídka Jeruzaléma	189
9. Odbočka do Etiopie	213
10. Po hedvábných stezkách	229
11. Z Persie do Indie	259
12. Všechny cesty vedou do Chánbaliku	285
13. Návštěvou na západě	311
14. Přibližný průvodce na cestu do země protinožců a na konec světa	331
15. Coda: Konec cesty	345
 Zdroje	353
Odkazy a další četba	369
Poznámka k citacím	389
Poznámka k ilustracím	393
Poděkování	395
Index Locorum	397
Index Generalis	411

Předmluva

Při studiu historie a kultury středověkého cestování jsem se mnoho let toulal ve společnosti cestovatelů minulosti, lidí procházejících světem, který se navenek velmi odlišoval od toho našeho. Prostřednictvím cestovních průvodců a zpráv středověkých lidí jsem sledoval praktické okolnosti, slasti i nebezpečí tehdejšího putování. Vysedával jsem v tichých klášterních i palácových knihovnách od Oxfordu až po Istanbul a pročítal středověké rukopisy o cestovatelích a jejich cestách. A také jsem si sám sbalil zavazadla a vydal se po stopách středověkých poutníků ulicemi a kostely Říma a Jeruzaléma. Nechal jsem se zmáčet deštěm v Cáchách a v Ulmu a bloudil jsem nočním Pekingem. Dělo se mi zle ze zkaženého jídla, potil jsem se v úmorném vedru, panikařil jsem, když se do mě zakouslo klíště, a potýkal jsem se s koronavirem v místech, která sotva znám. Cítil jsem se opuštěně a sklíčeně, když jsem propásl poslední loď z jednoho atolu na Maledivách. Platil jsem poplatky a přirážky, přijížděl jsem do přístavů paralyzovaných stávkami, nesčetněkrát jsem na poslední chvíli měnil plány a musel jsem si kupovat nejrůznější cestovní povolení, doklady a certifikáty.

V této knize čerpám ze středověkých cestovních průvodců a cestovatelských zpráv. Čtenář se na následujících stránkách potká s celou řadou středověkých cestovatelů, kteří vstoupí do děje a hned zase zmizí; stejně jako lidé, jež potkáváme na cestách, na nás určitým způsobem zapůsobí, ale nezůstanou s námi dlouho. V následujícím textu evokuji svět takový, jak o něm přemýšleli středověcí lidé, snažím se vykreslit místa, o nichž se často psalo, přestože se tam málokdy chodilo. Cestovatelé, s nimiž se setkáme, možná nebudou vždy vyhovovat našemu vkusu, tak tomu ale často bývá u lidí, na něž cestou narazíme.

V evropské křesťanské imaginaci hrál pojem cestování po světě zásadní roli. Svědčí o tom *mappae mundi* (mapy

světa), které se vyráběly v katedrálních ambitech, poutě ke svatyním světců, představa duše usilující o dosažení pozemského a nebeského Jeruzaléma a také otáčení nejstarších glóbů. Cestovat znamená vystavovat se novému vědění, současně však platí, že pohled cestovatele při cestování přebije všechno ostatní. Po cestách a dalekých zemích často toužíme, když se zrovna nacházíme doma, a právě z domova se slasti a přednosti cestování zdají být nejvíce očividné. Cestování je nekonečně svůdné, skutečnost ale jen zřídka dostává příběhům, které si o různých místech vyprávíme.

Středověké cestopisectví překračuje hranice žánrů: sahá od autobiografie, popisů přírody, encyklopedistiky a konfese až po historii, deníkové záznamy, etnografii a mnoho dalších forem. Tato díla vykazují rovněž značnou dávku sebestřednosti a obsahují různá nedorozumění; vyskytují se v nich fantastičtí tvorové (mravenci velcí jako psi, ženy s drahokamy místo očí, gryfové — bytosti s tělem napůl orlím a napůl lvím a silou tak velkou, že unesou i koně) a místa (pramen mládí, ostrov Amazonek, dokonce i samotný pozemský ráj), o nichž jsme sice slyšeli, ale nikdy jsme je nespatriili. Cestovat znamenalo ve středověku pohybovat se mezi pravdou a fikcí. Kromě toho všeho jsou cestopisy nezbytně také značně subjektivní — částečně proto, že cestování často obnáší setkání s jevy dosud nevidanými, a částečně proto, že autoři si v sobě už z domova nesou všechny možné omyly a negativní představy o druhých, které vycházejí z jejich kulturního i osobního zázemí.

Cesta coby kulturní fenomén obsahuje mnohem víc než jen pohyb prostorem. Termín „poutník“ může označovat kohokoli, kdo je v pohybu: cestovatele, tuláka, dočasného rezidenta nebo poutníka mířícího na svatá místa. Nucená migrace, vyhnání z určitého města nebo země, vyslání za pracovními povinnostmi, rozkaz vydat se do bitvy kdesi daleko: takové věci znamenají pohyb nebo mobilitu, ale není to cestování. Cestování obvykle pracuje se „smyslem místa“ a týká se nějaké zvolené trasy; obnáší chtěné setkání s jinakostí, mobilitu, která je dobrovolná nebo záměrná. Cestovat znamená vydat se na cestu a mít v úmyslu vrátit se zase domů, nebo v to aspoň doufat, vyrvat se (dočasně) ze svého vlastního světa, chtít si z cesty přinést nějaké nové vědomosti.

Jedním z nejstarších cestovních průvodců je *Codex Calixtinus* (asi 1138—1145), soubor rad pro poutníky směřující do Santiaga de Compostela: píše se v něm, které relikvie by měl poutník navštívit, kde najde pitnou vodu, jak se má chránit před vosami a ovády, jak se správně modlit ve svatyních světců. Kolem roku 1200 byly psané cestovní průvodce v Evropě už pevnou součástí písemnictví a zhruba od roku 1350, kdy se poutnictví všeobecně rozšířilo, se tento žánr (někdy nazývaný *ars apodemica*, tedy literatura poskytující cestovní rady) stal dominantním způsobem psaní o zvědavém já. Středověká cestovní literatura byla jednou z oblastí, kde vypravěčovo „já“ vyvstalo, kde se zvědavost ve vztahu ke světu zformovala do podoby příběhů o pozorovaných místech a osobních prožitcích. Cestovní psaní nebylo ve středověku etablovaným žánrem; zrodilo se spíše váhavě spolu s šířící se praxí cestování a většinou bylo určeno těm, kdo sami necestovali nebo cestovat nemohli. Cestopisné texty sloužily lidem toužícím po exotice a všem, co se vymýkalo normálu, po vzdálených a nedosažitelných koutech světa.

Cesty se velmi často stávají prostředkem intenzivní sebe-reflexe; jsou — jak říká cestopisec Alain de Botton — „porodními bábami myšlenek“.* Na jednu stranu se myšlenky rodí při vnitřním monologu, když sedíme ve vlaku nebo na lodi, v onom introspektivním čase čekání, který během cesty často nastává, v dlouhých okamžicích mezi odchodem a příchodem. Na druhou stranu cestování stimuluje myšlení prostřednictvím setkání, která nám přinášejí radost nebo utrpení, která pro nás představují výzvu svou novostí a podivností, svou neznámostí. V následujících kapitolách budeme cestovat po celém středověkém světě a prožívat všechny hodnoty, slasti, obavy i tužby spojené s cestováním. Zjistíme, jaký duševní a duchovní rozvoj cestování nabízí a také jak lidé reagovali na dobře známý impuls psát a zaznamenávat své cestovní zkušenosti, aby se nad nimi mohly zamýšlet i příští generace.

Dokonce ani v jednadvacátém století, kdy tolik lidí zcela běžně překonává nesmírné vzdálenosti — někdy z nutnosti,

* Botton, Alain de: *Umění cestovat*, přel. Alice Hyrmanová McElveen, Zlín: Kniha Zlín, 2010, s. 56.

někdy z touhy —, nepředstavuje cesta žádnou přímočarou transakci, nýbrž obvykle tančí kdesi v prostoru mezi nadšením a vyčerpáním. Co víc, kvůli vzájemné finanční závislosti, různým rasistickým a vykořisťovatelským strukturám a všeobecnému nepochopení se všichni cestovatelé ocitají v nevyváženém vztahu k místům, která navštěvují. Jak píše Elizabeth Bishopová ve své básni „Otázky cestování“:

*Světadíl, město, venkov, společnost:
výběr není velký a nikdy se svobodně nevolí.**

Sami sebe, své hodnoty i své nároky si bereme s sebou, kamkoli se vydáme, a ty nás omezují a svazují, dokonce i když hledáme svobodu.

Na následujících stranách vás zvu na pouť krajinami, jimiž procházel středověký cestovatel. Někdy jsou to fyzická místa, jež lze lokalizovat, identifikovat, v některých případech i dnes navštívit, a někdy jsou to krajiny myslí. Většinu jmen, včetně těch místních, jsem transliteroval nejběžnějším způsobem. V případech, kdy se středověké jméno výrazně odlišuje od moderního — například moderní ruský Azov oproti středověkému benátskému Tana, přidávám v závorkách i druhou verzi. Jelikož se „míle“ tehdy měřila nejrůznějším způsobem, některé uváděné vzdálenosti jsem nijak nestandardizoval. Doufám, že mi čtenář v tomto ohledu promine jistou nekonzistentnost — budeme totiž putovat různorodou krajinou vyznačující se proměnlivými mocenskými vztahy. Pro potřeby této knihy jsem čerpal ze zdrojů „pozdního středověku“, tedy zhruba z let 1300—1500, období dynamického rozkvětu technologií a kultur cestování. Byla to doba, kdy se cestování hluboce propojilo se čtením a psaním. Jinými slovy, ruku v ruce s prožívanou historií cestování se vyvinula *kultura cesty*.

Cestovní průvodce středověkem se bude zprvu zaměřovat na západoevropskou kulturu; následně se však rozdrobí, rozrůzní a své kořeny rozprostře po celém světě, jak byl znám

* Bishopová, Elizabeth: „Otázky cestování“, in *Umění ztrácet*, přel. Mariana Housková, Praha: Fra, 2004, s. 33.

středověkým Evropanům, tedy od Anglie až po zemi proti-
nožců. Netvrdím, že zde nabízím úplný itinerář středověkého
světa: mohl jsem se vypravit i do jiných destinací — do Com-
postely, Salamanky a Toleda, do Novgorodu a Samarkandu,
do Zanzibaru a Velkého Zimbabwe —, jenže člověk si vždycky
musí zvolit nějakou trasu. V následujícím textu přeroste pouť
do Říma a Jeruzaléma v cestu, jejímž cílem bude ukojit zvěda-
vost a zkoumavého ducha. Tak se to ostatně stávalo často. Zvu
vás na potulku prostorem i místem, na procházku spisy oněch
dočasných rezidentů, které narušují a současně rozšiřují naše
představy o lidství, zkušenosti a vědění.

Větrná růžice středověkého námořníka

Větrná růžice se vyvinula jako jakýsi kompas, který měl sloužit k předpovídání počasí a správné navigaci na moři. Jména větrů se obvykle udávala z pozice Jónského moře, mezi Sicílií a Řeckem, jež bylo křižovatkou námořní Evropy.

(N) Tramontana, tramontane:

severní vítr, přicházející
zpoza hor

(NE) Greco, gregale: silný

severovýchodní vítr z Řecka

(E) Levante, levanter, subsolan:

východní vítr, z místa, kde
vychází slunce

(SE) Scirocco, sirocco, siroc: silný

horký vítr ze severní Afriky

(S) Ostro, auster, mezzogiorno:

slabý jižní vítr, přinášející déšť

(SW) Libeccio, garbino: nárazový

jihozápadní vítr z Libye

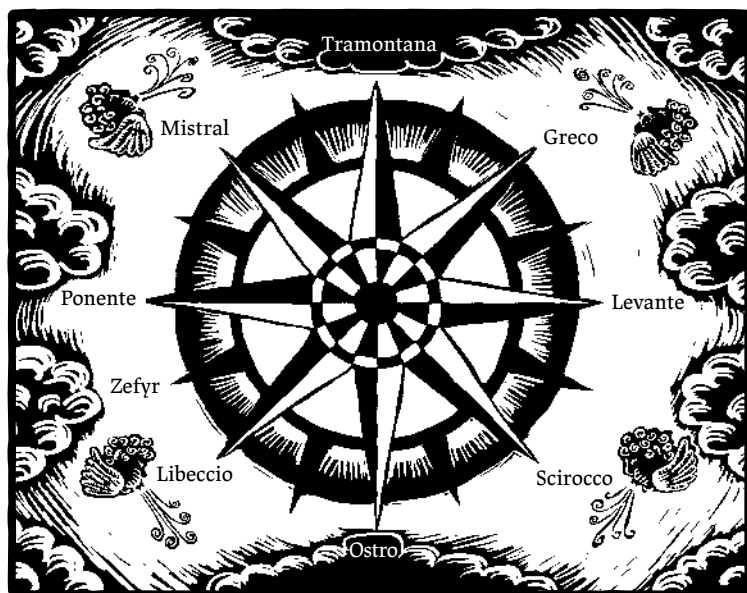
(WSW) Zefyr: mírný západní vítr

(W) Ponente: suchý západní vítr,

z místa, kde slunce zapadá

(NW) Mistral, maestro: silný

a studený severozápadní vítr,
proudící z jižní Francie podél
hlavní námořní trasy z Benátek
do Řecka

1.

Tvar světa v roce 1491 aneb Preambule s Martinem Behaimem

Norimberk

Železné tyče. Dřevěné obruče. Vědra plná kaše z lněného papíru. Hliněná forma. Barvy a inkousty mnoha odstínů. Ruce a pot mistrů řemeslníků — kovářů, tiskařů, a dokonce i jednoho zvonaře. Z těchto materiálů se zrodí koule o průměru zhruba šedesát centimetrů. Píše se rok 1491, nacházíme se v německém městě Norimberku a před námi vzniká skvělá a jedinečná skulptura.

Řemeslníci pilně pracují na výrobě glóbu: modelu celého světa, jak je jim znám. Jejich práce se řídí podle mapy, jež byla vytištěna zvláště za tímto účelem.

Jakmile je dutá koule hotová, pokryjí ji sádrou smíchanou s křídovým křídlem. Na povrch koule se následně nalepí proužky pergamenu. A potom na glóbus místní ilustrátor v průběhu patnácti týdnů namaluje podle vytištěné mapy vyobrazení celého světa. Všechno to platí norimberská městská pokladna, hradí dokonce i víno a pivo vypité při večerích v průběhu malování. Jakmile je dílo hotovo, glóbus je instalován do jedné z přijímacích síní norimberského Rathausu, velkolepé gotické radnice ve středu města, kde se bude vyjímat pro potěchu a vzdělání místních pánů. Je příslibem budoucího bohatství, neboť informuje dokonce i o tom, kde lze nalézt

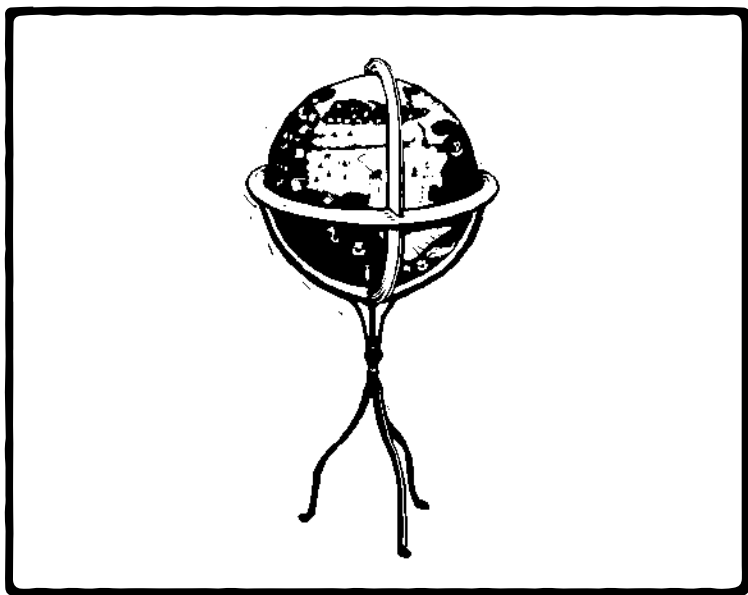
drahokamy, hojnost perel, exotických dřev a nejlepšího koření: zobrazuje celý svět obchodu, který mají norimberští občané nyní na dosah ruky a mohou z něj po libosti těžit.

Toto pracné dílo dostal na starost Martin Behaim (1459—1507), kupec, cestovatel a mořeplavec. Od konce osmdesátých let patnáctého století byl dvorním geografem portugalského krále Jana II. (zemřel 1495). Král Jan se snaží podpořit portugalský obchod a své rodící se impérium v Atlantiku, v Africe a na východě a Behaim sám sebe považuje za klíčovou postavu tohoto podniku. Opravdu, v Norimberku je slavný tím, že — jak se sám vychloubá — „obeplul celou jednu třetinu světa“.

Behaimův glóbus je jedním z nejstarších dochovaných evropských pokusů zobrazit celý svět na reálné kouli. Ukazuje nám, jak si skupina cestovatelů, řemeslníků, učenců a obchodníků představovala svět na začátku devadesátých let patnáctého století, v předvečer evropského setkání s Amerikou.

Behaimův glóbus je dnes vystaven v Německém národním muzeu v Norimberku a vypadá jako glóbus moderní. Je složitě vyzdobený všemi možnými barvami, zobrazuje země, řeky, národy, místní názvy, hory a zvířata a nese také krásně vyvedený text. Uvádí zhruba dva tisíce místních názvů, stovku ilustrací a více než padesát dlouhých popisů; není to tedy jen skulptura planety Země, ale také encyklopedie, kterou je možno číst. V průběhu času ztratil na výraznosti a ztmavl (a také se stal několikrát obětí neumětelských restaurátorských snah). Zprvu je těžké rozeznat, co je na jeho povrchu vlastně zobrazeno. Jakmile si ale oči zvyknou, kontinenty, ostrovy, moře a drobné kresbičky vyvstanou a následně ožijou: je to svět, který se doslova hemží detaily a nabízí spoustu nejrůznějších destinací.

Martin Behaim se narodil v Norimberku a jeho glóbus je produktem právě toho konkrétního místa a času. V době, kdy na jeho výrobu dohlížel, byl Norimberk jedním z největších obchodních center Evropy a místem, kde se shromažďovalo nesmírné bohatství. Peníze Behaimovy rodiny pocházely z obchodu s látkami — luxusními textiliemi —, z odvětví, které mělo až do morku kostí mezinárodní ráz: bavlna a hedvábí, různé stuhy a tapiserie, damaškové a atlasové tkaniny se dovážely z Blízkého východu, Persie a dokonce až z Číny

a prostřednictvím Benátek se prodávaly po celé Evropě. Norimberk byl stejně jako Augsburg, Bruggy, Kolín, Florencie, Frankfurt, Londýn, Lübeck a Paříž jedním z rychle rostoucích překladišť středověké Evropy. Bylo to město otevřené světu a úzce se světem propojené. Martinův bohatý otec, který se jmenoval také Martin, působil jako kupec v Benátkách, tehdy nejkosmopolitnějším městě Evropy; rodinné příjmení naznačuje český původ. Bohatství středověkého Norimberku bylo založeno na jeho statusu hlavního tržiště střední Evropy; na místních trzích se nabízelo zboží dovážené z východu, zvláště koření, a město bylo ohniskem evropského obchodu s vysoce ceněným a drahým šafránem, který se používal nejen v kulinářství, ale také v medicíně, k barvení látek a při výrobě parfémů. Kupci z Norimberku byli aktivní v obrovském prostoru, který sahal od Skotska až po Krym, a pěstovali obchodní vztahy s Janovany z Konstantinopoli i s Tatary z Tany.

Není tedy divu, že i Behaimův vlastní život dalece přesahoval hranice Norimberku. Na počátku své kariéry se podle evropského zvyku vydal na *Wanderjahr* („vandrovní rok“). Vyučený tovaryš (anglicky *journeyman*, nazývaný tak podle toho, že byl placený ode dne, *par journée*) putoval od města k městu, dokud si řemeslo dostatečně neosvojil, načež se stal

příslušníkem cechu. Coby mladík pocházející z jedné z norimberských patricijských rodin se Martin pustil do obchodování s plátnem a působil v síti velkých obchodních měst — mezi Mechelenem, Antverpami a Frankfurtem; navštívil také Lisabon a Portugalsko se stalo později jeho základnou. Oženil se s ženou vlámsko-portugalského původu jménem Joanna, která vyrůstala na ostrově Faial na Azorách, kde její otec působil jako koloniální guvernér.

Koncem osmdesátých let se Martin vydával daleko na moře; zúčastnil se výprav do Guiney v západní Africe, na Kapverdské ostrovy a možná ještě dál, a mnoho let prožil na Azorách. Zemřel v Lisabonu v roce 1507. Navštívil některé z odlehlejších koutů známého světa a všechna ta místa jsou zakreslena na jeho glóbu.

Behaim se se svým glóblem nachází v samém středu Evropy, v místě mezi východem a západem: směrem na východ se hlásí k obchodu, který jemu, jeho rodině i jeho městu přinesl bohatství; směrem na západ odkazuje na své aktivity v Portugalsku a své tvrzení, že se plavil podél afrického pobřeží a Atlantským oceánem v okolí Azorských ostrovů.

Informace zaznamenané na Behaimově glóbu kombinují fakta mezinárodního obchodu s různými folklorními zvěstmi. Glóbus nám říká, že v Seilanu (Srí Lanka) se lidé procházejí nazí. Dočteme se na něm, že na Neukuranských (Nikobarských) ostrovech východně od Indie mají lidé psí hlavy. Dozvíme se, že Islandané jsou pohlední lidé bledé pleti, kteří prodávají psy za vysokou cenu, ale aby udrželi populaci pod kontrolou, přenechávají své děti zdarma cizím kupcům, místo chleba jedí sušené ryby (neboť na Islandu neroste obilí) a dožívají se prý až osmdesáti let, aniž v životě chleba jedinkrát okusili. Je nám řečeno, že právě oni loví tresky, které pak putují až na hodovní stoly v Německu. Jak poznáme, které z těchto věcí jsou pravdivé a které smyšlené, co jsou báchorky a co jsou fakta? Pokud jsme — stejně jako většina obyvatel Norimberku patnáctého století — nebyli nikdy na Srí Lance, v Indii nebo na Islandu, nemůžeme se o tom, jak se tam věci mají, dozvědět jinak než ze zpráv druhých lidí.

V následujících kapitolách navštívíme mnohá z míst, jež jsou na Behaimově glóbu vyznačena. Necháme se přitom

volně vést itinerářem, který nám poskytne jeden z jeho hlavních zdrojů, totiž *Kniha divů a cest*, jež byla připisována siru Johnu Mandevillovi (asi 1356). Zatímco sám Mandeville zůstává obskurní postavou, jejíž skutečná identita nebyla dosud přesvědčivě prokázána, jeho *Kniha* se stala jedním z nejpopulárnějších středověkých cestopisů: byla přeložena do řady jazyků a cirkulovala v mnoha opisech i tištěných edicích. Autor v ní popsal cestu, která začala jako pouť z Anglie do Jeruzaléma, ale nakonec se vyvinula v objevitelskou výpravu, jež dosáhla až na Dálný východ. Mandevillův duch proudí i po stránkách naší knihy. Kromě toho, že se jeho vyprávění těšilo značné oblibě, zpráva o jeho podivuhodné cestě vyjadřuje některé z klíčových aspektů středověkého cestování. A co je možná nejdůležitější, Mandevillova *Kniha* vypráví o cestě, o níž se sice často četlo, ale která se nikdy neuskutečnila. Sir John říká, že putoval z Anglie do Číny, a tvrdí, že mu „pravdivost“ jeho spisu potvrdil samotný papež. K žádnému takovému potvrzení však nedošlo. Mandevillova kniha byla sepsána spíše v nějaké klášterní knihovně než na cestě a je snůškou úžasných příhod ohýbajících důvěryhodnost daleko za bod zlomu; pokud autor vůbec někam putoval, měl namířeno především za hranice hájemství pravdy. To ho však nediskredituje coby zdroj toho, jak máme chápat, co tehdy cestování znamenalo. Pro Mandevilla i pro jeho čtenáře, mezi něž se řadil také Behaim, byl celý svět jakousi příběhovou encyklopedií skládající se z různých krajin a společností, živým atlasem fantazie, z něžž bylo možné získat antropologická, vědecká a morální poučení.

„Mnozí lidé nalézají potěšení a útěchu v poslouchání a čtení příběhů o neznámých věcech,“ napsal Mandeville.* Úvahy o dalekých zemích měly v lidech vzbuzovat úžas nad různorodostí božího stvoření a zázračností světa (dokonce i v případě, kdy přemýšlení o světě představuje jen jiný

* Při citování z Mandevillova cestopisu využívá autor svůj vlastní překlad středověkého textu. V češtině je k dispozici nově vydaný překlad Vavřínce z Březové z patnáctého století (*Cestopis tzv. Mandevilla*, přel. Vavřínc z Březové, ed. František Šimek, Praha: SNKLÚ, 1963); protože se však tento překlad od anglické verze obsahem výrazně odlišuje a jeho jazyk je dnešnímu čtenáři příliš vzdálený, tuto citaci i všechny následující překládám přímo z Baleova anglického originálu (pozn. překl.).

způsob, jak říct, že plně nechápeme, co jsme viděli). Cestovat znamenalo číst a číst znamenalo cestovat: místa a cestovní příběhy byly chápány prostřednictvím starších knih a zpráv jiných cestovatelů nebo vzdálených svědků, kteří o světě něco napsali před dávnými časy. Ve středověké cestovní literatuře se pravda slévala s nepravdou, očitá svědectví figurovala bok po boku s prastarými výmysly. Mandevillova *Knih*a i Behaimův glóbus dávaly svým čtenářům/divákům možnost „navštívit“ prostřednictvím vyprávění a obrázků různá místa. Pro norimberské řemeslníky a pro Behaimovu rodinu — jako byly jeho sestry Elsbeth a Magdalena, jež žily v odloučení norimberských klášterů — představoval Behaimův glóbus jediný možný způsob, jak spatřit svět. To, zda byla místa na něm vyznačená „skutečná“, nehrálo až takovou roli; důležité bylo, jak promlouvají ke svému publiku.

Tvar Evropy je na Behaimově glóbu rozeznatelný i dnes. Jsou na něm jemně vykreslené kontury Britských ostrovů, přičemž Skotsko sahá až téměř k pólu. Francie se dlouhou paží Bretaně napřahuje daleko do moře a přehnaně velký ostrov Jersey je umístěn až za mysem Finistère, jedním z mnoha míst, jež byla považována za konec světa. Pěkně vyznačený je Iberský poloostrov a s ním i Baleáry, Azory a Kanárské ostrovy — spolu s vlajkami vládců, kteří je mají pod kontrolou, jako to bývá na taktických mapách v armádním štábu. V Dánsku sedí na trůně král a v ruce třímá žezlo. Apeninský poloostrov sahá dolů do Středozevního moře a vedle něj jsou vyznačeny Sicílie, Korsika a Sardinie. Zakresleny jsou i Baltské a Černé moře, Kypr a Island. Skandinávie je poněkud znetvořená a směrem k severnímu pólu se jaksí vytrácí, zatímco území, jež dnes zaujímá Rusko, je až na řeky takřka prázdné.

Nicméně pro člověka jednadvacátého století, který přivyl pohledu na mapu, je Behaimova Evropa jednoznačně rozpoznatelná. Podobně jsou modernímu divákovi povědomé i obrysy pobřeží Blízkého východu a severní Afriky: Nil protékající Egyptem, Rudé moře, Sinajský a Arabský poloostrov.

Martin Behaim a muži, kteří na jeho glóbu pracovali, si však představovali svět v podobě, jež se od našich představ značně lišila. Jakmile překročíme hranice Evropy, Behaimův glóbus se s naším viděním světa rozejde.

Nejnápadnější je, že na glóbu jsou zakresleny jen tři kontinenty: Evropa, Afrika a Asie. Na jeho pólech nenajdeme skoro nic. V Arktidě se rozkládá jen otevřené moře hraničící se severním okrajem Ruska. Na místě Antarktidy vyplnili Behaimovi umělci prostor norimberským orlem, symbolem města, jehož doplňuje hlavička Panny Marie a vlajky, erby a insignie Norimberku a Evropy. Za hranicemi Tartárie a Kataje (zhruba Rusko, střední Asie a Čína) se Behaimův svět drobí do spousty ostrovů, často bezejmenných, jako by to ani nebyly kousky pevniny, ale trosky rozbitých korábů rozptýlené po rozlehlých mořích zbytku světa. Behaimův svět obsahuje dva hlavní oceány — Západní oceán, který začíná u Evropy a sahá až k „Cipangu“ (Japonsko); a Indický oceán, který začíná někde pod Arábií a „Taprobane“ (Srí Lanka) a sahá až do blízkosti Jávy. Další oceán, tzv. Východní, začíná východně od Jávy a jižně od Japonska a navazuje na oceán Západní (nachází se tudíž tam, kam bychom dnes umístili Tichý oceán).

Z takových „chyb“ bychom mohli snadno vyvodit, že Evropané svou planetu příliš neznali. Behaimovým glóblem však vrcholí celá staletí objevů a zkoumání světa — jeho podoby a divů, které skýtá. Zde je důležité zcela jednoznačně říct, že středověcí lidé nebyli obecně přesvědčeni, že Země je placatá: věděli, že svět je kulatý, ale ještě netušili, jak ho obepnout. Každý vzdělaný Západoevropan znal jedno geografické dílo — *Tractatus de sphaera* (Traktát o kouli) od Jana z Holywoodu (neboli de Sacrobosco). Tento spis, čerpající především z Aristotela, Ptolemaia a překladů arabských astronomů, byl od třináctého století nejpoblárnější základní učebnicí astronomie (patřil ke *quadriuiu*, což byl vyšší stupeň středověkého studijního plánu). Hollywood jednoznačně prohlásil, že Země má sférickou podobu, přičemž vycházel z pozorování, jak se Slunce, Měsíc a hvězdy jeví v různých časech „Orientálcům [a] Západaňům“. Popsal také „přibližně kulatou“ podobu moří. Hollywood potvrdil existenci země protinožců a zopakoval i teorii podnebných pásem, přičemž vycházel z vlivného schématu, které mu poskytl Macrobius (asi r. 400). To popisovalo svět rozdělený do pěti pásem neboli kruhů: severní a jižní mrazivá pásma (Arktida a Antarktida), žhavé rovníkové

pásma, jež bylo kvůli horkosti slunce neobyvatelné a sotva se jím dalo projít, a severní a jižní mírná pásma. Na Behaimově glóbu je žhavé pásmo vyznačeno linií rovníku a legendou vysvětlující, že „den a noc jsou tam po celý rok vždy dvanáct hodin dlouhé“. Rovníková Afrika je podle glóbu „písčité spálená země zvaná žhavé pásmo, řídce obydlená“. Za touto zónou se severně i jižně rozkládaly pevniny „mírných“ pásem, o nichž se dalo rozumně předpokládat, že jsou obyvatelné. Zvěsti o vzdálených zemích, jako jsou ty na Behaimově glóbu, a Behaimovy podrobné popisy obchodních kontaktů s ostrovy a královstvími v oblasti Jávy a Sumatry však naznačovaly nejen to, že jsou tato území obyvatelná, ale také že jsou už obydlená. Kulatost Behaimova globulárního světa a rozsah lidského osídlení ukazují, že jeho lidé při práci vycházeli z nejnovějších poznatků.

Mnoho vznešených autorit starověké geografie a filozofie spekovalo o tom, že za žhavým pásmem existuje — odděleně od známých kontinentů Afriky, Asie a Evropy — další obyvatelná země, čtvrtý světadíl. *Scipionův sen* od Cicerona (54—51 př. n. l.), který se doplněný o Macrobiův komentář ve středověké Evropě hojně četl, popisoval obyvatele vzdálených jižních zemí vycházejícího nebo zapadajícího slunce, lidský svět daleko za hranicemi malé severní části světa, jež byla obydlena „Římany“ (tj. Středomoří). Podle Ciceronova vyprávění nemohou mít obyvatelé jižního pásma („kde žijí vaši protinožci“)* žádný kontakt se severním pásmem, kde se nachází Evropa; Behaimův glóbus však všechno inovativně propojuje na jediné kouli. Svatý Augustin (354—430) ve svém díle *O boží obci* připouští možnost existence země protinožců, má ale za to, že by bylo „příliš nesmyslné tvrdit, že se někteří lidé mohli pomocí plavby dostat z této strany na tamtu, zdolavše nesmírný oceán, aby i tam bylo usídleno lidské pokolení z toho prvního člověka“.**

Mnoho geografů a kartografů se domnívalo, že Indický oceán představuje jakési „jezero“, které je ze všech stran,

* Cicero, Marcus Tullius: *Scipionův sen*, přel. Petr Březina, Srní: Petr Březina, 2008, s. 57.

** Aurelius Augustinus: *O boží obci*, sv. II, přel. Julie Nováková, Praha: Vyšehrad, 1950, s. 152.

dokonce i z jihu, ohraničené pevninou. Ve čtrnáctém století se všeobecně mělo za to, že *terra incognita* jižních pásem existuje, od známých míst není nijak oddělená a lze jí nějakým způsobem dosáhnout, přestože její přesné rysy a umístění byly předmětem debat. Lidem bylo jasné, že žhavé pásmo je do jisté míry průchozí. Behaimův glóbus v návaznosti na Holywooda Mandevillovým prostřednictvím informuje, že ze země protinožců není viditelná severní hvězda neboli Polárka; to je na glóbu zaznačeno v blízkosti „Candynu“, ostrova východně od Jáv. U Candynu, Jáv a okolních ostrovů Behaimův glóbus zdůrazňuje, že Severní neboli Polární hvězda zde již není viditelná, je zde ale vidět jiná hvězda „zvaná Antarcticus“, tedy jižní Polárka. Je tomu tak proto, že tato země stojí „nohu proti noze“ k „naší“ zemi, takže jde o zemi antipodů Evropy.* Guillaume Fillastre (zemřel 1428), francouzský kardinál a náruživý zeměpisec, napsal, že „ti, kdo žijí v nejzazších končinách východu, jsou protinožci těch, kdo žijí v nejzazších končinách západu“. V Behaimových časech se tedy všeobecně předpokládalo, že existují dosažitelné, byť dosud nepoznané části světa, dost možná plné lidí, kteří čekají, až jim bude zvěstováno křesťanské evangelium a až s nimi západ bude moci začít obchodovat.

Na druhou stranu však informace na Behaimově glóbu (pokud ne jeho forma) odpovídají běžnému středověkému uspořádání světa do podoby koule se třemi kontinenty, tedy v zásadě schématu, jemuž se dnes říká mapa „T v O“. Toto křesťanské uspořádání kontinentů — jako písmeno T obkroužené písmenem O — bylo dominantní představou Země zhruba až do roku 1500. Asie zde byla umístěna v prostoru nahoře, Evropa vlevo dole a Afrika vpravo dole. Písmeno T bylo tvořeno třemi vodními plochami (obvykle řeky Don a Nil a Středozemní moře), zatímco O představovalo Velký oceán obklopující známý svět neboli *ekumenu* (společenství známého obydleného světa). Behaimovu glóbu rovněž dominují tři kontinenty — Afrika, Asie a Evropa —, které jsou všechny navzájem propojeny oceány.

Německy se glóbus nazývá *Erdapfel* — zemské jablko —, což planetu Zemi pojímá jednak jako plod, jednak jako

* Z řeckého *anti* (proti) a *pous, pod-* (noha), tedy noha proti noze.

korunovační klenot. Název zemské jablko odráží středověké chápání planety coby organického plodu, živoucího kruhu. Byl to dar od Boha v podobě jeho dokonalého stvoření, model, jenž představoval svět protkaný trasami, kterými se vydávali cestovatelé (včetně samotného Behaima), a plný všech možných zemí, jejichž objevení mohou cestovatelé očekávat, pokud se vydají za moře. Podobá se to maličké kouli se symbolicky vyznačenou mapou T v O, kterou jako jablko drží v ruce Jezulátko na jedné fresce ze čtrnáctého století ve Florencii (jež byla podobně jako Norimberk ve středověké Evropě považována za „světové město“ obchodu a bohatství). Jezulátko drží ve své ruce celý svět. Písmeno T je zde však převrácené, což možná naznačuje boží perspektivu, totiž že Bůh shlíží z vrcholu světa dolů.

Mapa T v O představovala svět jako dokonalou trojici, jež byla boží rukou rozdělena do úhledných porcí jednotlivých světadílů. To vycházelo z biblického tvrzení, že všichni lidé jsou potomky tří synů Noemových, a tudíž všichni pocházejí z Adama (Genesis 9). Podle této etnografické teorie žilo Šémovo potomstvo v Asii, Chámovo v Africe a Jáfetovo v Evropě. Mělo-li být křesťanství šířeno mezi „všemi národy“, jak přikazoval Ježíš (Matouš 28,16—20), pak glóbus jako ten

Behaimův představoval způsob, jak zobrazit a propojit celý *obyvatelný svět*, v němž by se evangelium a obchod mohly šířit i do oněch míst za žhavým pásmem, jež byla dříve považována za nedosažitelná.

Na účetním dokladu z norimberské městské pokladny, na jehož základě bylo Behaimovi za glóbus zaplacen, najdeme zmínku, že mocné městské radě (v Norimberku řídila obchodní záležitosti spíše městská rada než cechy) udělalo dílo radost. Když bohatí norimberští měšťané glóblem otáčeli, možná přitom vzpomínali na své vlastní cesty. Norimberský městský rada Georg Holzschuher (zemřel 1520), který práci na glóbu inicioval a dohlížel na finance, jež rada na jeho výrobu vynaložila, se sám předtím v roce 1470 vydal jako obchodník a poutník do Egypta a Jeruzaléma. Georg Glockenthon (zemřel 1514), který glóbus ilustroval, předtím vytvořil mapy zachycující tzv. *Romweg*, trasu německých poutníků do Říma. Někteří si možná vzpomněli i na riskantnější destinace, jež navštívili nebo navštívit chtěli. Přemýšleli třeba o původu zboží, díky němuž zbohatli. Snad uvažovali o portugalských objevech v Africe, které měsíc co měsíc převracely evropské představy o světě vzhůru nohama (a na nichž se v následujících letech podíleli i různí členové Behaimovy a Holzschuherovy rodiny). Ve své mysli možná bloudili i po zvědavost popichujících fantastických krajích, jež odváděly jejich imaginaci do míst, která mohli znát jen z knih a obrázků. Tam, kde by mělo stát na glóbu jméno „Norimberk“, říká popiska „Behaim“. Glóbus byl symbolem společenského postavení, předmětem, v němž se mohly shromáždit vědomosti norimberského mořeplavce o celém světě. Glóbus vlastně Behaimovi a dobrým mužům norimberským poskytoval boží pohled na svět. Naznačuje tudíž Behaimovo minulé i budoucí povědomí o prostoru, je to svět vytvořený z hlediska jednoho člověka v určitém okamžiku v čase.

Když hledíme na jakoukoli mapu světa, snadno při tom zapomínáme na kontext, v jakém se momentálně nacházíme. Glóbus se může podobně jako fotografie z dovolené stát východiskem pro vyprávění příběhů o tom, co člověk na svých cestách viděl, o tom, kam se vydal a jakou trasu zvolil. Glóbus by sice mohl být užitečný při plavbách a výzkumných cestách,

ale jeho formát — coby velká a luxusní hmotná věc — brání tomu, aby nám mohl posloužit při skutečném cestování. Behaimův glóbus je suvenýr, memento. Jednou z jeho funkcí by mohlo být zpřítomňování míst, v miniaturním provedení a v očích mysli. Představit si ovládnutí prostoru je vždy snazší než představit si ovládnutí času; lidé vědí, že prostor vlastnit mohou, ale současně je jim jasné, že čas jim bude vždy unikat. Na glóbu se svět neustále proměňuje a podléhá pohledu diváka, města jsou vyvedena maličká a z dramatických pobřeží se stávají krajkovité obrysy. Časový rozměr je v takovém okamžiku méně důležitý než rozměr prostorový; snadno propadne domněni, že vidíme — a známe — všechno.

Behaimův glóbus vznikl v klíčovém dějinném okamžiku, v bodě zlomu, kdy — přinejmenším v Evropě — to, co často označujeme jako „středověké“, začíná přecházet v „raně moderní“: v předvečer evropského osídlování Ameriky, které započalo po roce 1492. Jsou i jiné podobné okamžiky — například první křížová výprava roku 1096, dobytí Konstantinopole Turky roku 1453 nebo protestantské zákazy poutí od dvacátých let šestnáctého století —, které definují středověké dějiny cestování, okamžiky, kdy se povaha cestování výrazně proměnila. Můžeme ale vůbec cestování definovat?

Středověká mobilita do značné míry směřovala na určité místo. Šlo o prodej a nákup zboží z nějakého konkrétního trhu, o přesuny v síti klášterů anebo o cestu do bitvy, která se měla odehrát v nějaké konkrétní lokalitě. Dominantní formou cestování, jež se objevila na středověkém západě, bylo poutnictví, které většinou obsahovalo i určitý prvek turistiky. Pouť znamenala vydat se obvykle pevně stanovenou trasou k nějakému žádoucímu a ceněnému cíli a vrátit se domů jako lepší, obnovený, proměněný člověk. Důvody a motivy vedoucí lidi k takovému počínání byly různé — někdy byla pouť dobrovolná, někdy bylo jejím cílem uzdravení, někdy byla uložena za trest, někdy se člověk vydal na pouť jako zastupce své komunity — vždycky to ale byla cesta k nějaké zvláštní destinaci. Patřila mezi ně města jako Walsingham, Canterbury, Cáchy, Wilsnack, Kolín, Santiago de Compostela, Řím, Bari, Jeruzalém. Tato místa — a s nimi mnohá

další — byla prodchnuta charismatickou svatostí a pro křesťanské poutníky představovala svatyně klíčového významu. Kolem roku 1350 však tato putování získala povahu jevu, který bychom dnes označili jako masovou, nebo dokonce organizovanou turistiku, a spolu s tím vznikala i příslušná infrastruktura. Skupiny poutníků platily agentům a dodavatelům, kteří jim zajišťovali určitou míru komfortu, bezpečí a společenského vyžití, a cestovní kanceláře jejich jménem řešily různé typické problémy, jako je jazyk, doprava, výměna peněz a opatrování jídla. Cestovatelé utvářeli nepředvídatelné sociální skupiny, což vedlo k třenicím, ale také díky tomu vznikala přátelství. Pocit neznáma byl utlumen vědomím, že vím, kam jdu a do jisté míry také s kým tam jdu.

Podstatou cesty je usilování — o štěstí, vykoupení, bohatství —, ale definují ji různé úmorné praktické záležitosti jako doprava, výměna peněz, nemoc, nepohodlí, zpoždění a rušení plánů. Cesta má své cíle a může se uskutečnit jen díky různým výrobním odvětvím a příslušné infrastruktuře. Cesta může obnášet zavazadla a jejich balení, lodě a muly, pasy a průvodní listy, neznámá jídla a podezřelé nápoje, nelitostnou pohostinnost, setkání se starou i současnou architekturou, nezvyklé toalety a děsivé silnice. K cestě patří i očumování oděvů a zvyklostí jiných lidí. Cesta vydává člověka na milost počasí a průvodcům. Cesta jsou náhlé okamžiky přátelství s lidmi, kteří nemluví naším jazykem, anebo to, že z ničeho nic začneme hladit toulavé kočky a ochočovat si ptáky, jako by se měli stát našimi celoživotními druhy. Cesta až šokujícím způsobem vyzývá k rovnostářství, neboť cestovatelé jsou na ní na mnoho různých způsobů přivedeni do vzájemné blízkosti a přinuceni k důvěrnosti. Činí lidi závislými na činnostech, které existují jen proto, aby je zrovna tak zaopatřily jako oškubaly. Cesta vzbuzuje nemístné nadšení z nevědění, nabízí příslib světů dosud nepoznaných. Cesta přináší poutníku nečekané zážitky vymknutí se z řádu a znepokojivé okamžiky déjà vu. Cestovat znamená snažit se uniknout zodpovědnosti, toulat se napříč kontinenty a jazyky, utíkat před chybami a selháními, kterých se dopouštíme doma. Cestování je jen občas epické, zato ale vždycky osobní, přináší však pamětihodné okamžiky exaltace, chvíle, které je

těžké vyjádřit slovy a na něž se vzpomíná nebo které se znovu a znovu vyprávějí, jako by byly výjimečné. Součástí cesty je zběsilé zobecňování, necitlivé pozorování, náhodné, ale podivně předvídatelné prožitky strádání, zášti a touhy. Cesta probouzí v člověku chuť vydat se do míst známých ze zpráv, které jsou sice třeba důvěryhodné, nikoli však nutně pravdivé. Cesta zapojuje mysl i tělo, třebaže ne vždy společně. Cesta podněcuje poutníkovu aktivní zvědavost, paradoxně ovšem také obnáší dlouhá období poutníkovy pasivity: sezení, čekání, zpoždění, nemoc, nudu. Cestování je většinou spojené s nějakou formou zisku nebo potěšení, ale účel cesty se v jejím průběhu mnohdy mění. Když člověk cestuje, často usiluje o to, aby se mu dostalo „správného“ prožitku cestování, příslušných přínosů a požehnání, jež cesta nabízí. Zapomínáme však, jak krátké jsou naše kroky; cestovatelova skutečná pozice — anebo dispozice — zůstává často takřka nezměněna.

Jakákoli definice cesty vždy nutně selhává, neboť — ať už je to záměrné, anebo dané okolnostmi — každá jednotlivá cesta je jedinečná. Vydat se stejnou trasou neznamena, že cestovatelé prožijí stejnou cestu. „Cesta“ jsou příběhy, které vyprávíme po návratu domů, není to jen ten samotný zážitek neohrabaného, lopotného a upachtěného přesouvání se po povrchu planety. Psané cestovní průvodce často vykazují více než jen letmou podobnost s učebnicemi přežití; místa nejsou popisována ani tak s ohledem na to, jak si je můžeme vychutnat, nýbrž spíše s ohledem na to, jak je nejlépe přežít. Příběhy o různých trampotách jsou ale pro budoucí cestovatele užitečnější než samolibé chvástání o úspěšně vykonaných plavbách. Jak budeme zjišťovat znovu a znovu, čím nepříjemnější je cesta, tím povětšinou je pak vyprávění o ní.

Ilustrátoři Behaimova glóbu čelili výzvě, jíž se mnozí dřívější kartografové dokázali vyhnout: museli nějak zobrazit rozsáhlou plochu Atlantičky, který v jejich pojetí sahal

Moudrost pro cestovatele:

*„Za pošetilce platí poutník,
jenž rozplývá se nad
příjemnou loukou sejde
z cesty a zapomene, kam
měl namířeno.“*

Přísloví, Egbert z Lutychu,
Bohatě naložená loď
(asi 1023)

od Portugalska až k Japonsku; rozlehlost jeho vod nemohli ponechat imaginaci. Na mnoha středověkých mapách světa byl Atlantik pojat jako „odvrácená strana“ mapy; glóbus však vyžadoval vizualizaci a reprezentaci všech moří mezi Evropou, Asií a Afrikou, přestože byla dosud z velké části neznámá.

Na Behaimově glóbu se uprostřed Atlantiku, poněkud západně od Kapverdských ostrovů, nachází ostrov „Sant Brandan“. Maličký text hned vedle něj říká následující: „Léta Páně 565 připlul k tomuto ostrovu na své lodi svatý Brendan, byl tam svědkem mnoha divů a o sedm let později se vrátil do své země.“ Glóbus zde odkazuje na legendární ostrov Svatého Brendana, k němuž v šestém století připlul irský světec svatý Brendan, když hledal ráj a zaslíbenou zemi svatých. Ať už to na glóbus připsal kdokoli, můžeme o něm říct, že sice znal legendu o svatém Brendanu, ale také si nechtěl naběhnout a ostrov raději popsal poněkud vágními slovy.

Podle příběhu o svatém Brendanu, který se těšil všeobecné oblibě (vznikl pravděpodobně v devátém století v Irsku, ale mezi čtenáři obíhal v latinském překladu i v jiných verzích), představoval ostrov Svatého Brendana utopickou krajinu porostlou bujným lesem, kde vždy panovalo denní světlo a slunce nikdy nezapadalo. Stromy nesly bohatou úrodu lahodného ovoce. Každý oblázek byl drahokam a v řekách tekla pitná voda.

Když Brendan se svými druhy po dvou týdnech odplul, nikdo už ostrov znovu nespatriil. A přece se o něm dál četlo v příbězích a cestovních kronikách; bylo to fantastické ne-místo, které však jednoho dne snad někdo znovu navštíví. Na Behaimově glóbu jsou severně od ostrova Svatého Brendana vyznačeny čtyři lodě plující na západ, což symbolizuje evropské zkoumání Atlantiku v Behaimových časech. Ony lodě však na cestě doprovází *hippocampus*, bájná mořská příšera z řecké a římské mytologie, napůl kůň a napůl ryba. Hippocampus putuje spolu s evropskými loděmi směrem na západ, tak jako cestovatele při putování doprovázejí jejich představy o světě, jejich mýty a legendy a také předem utvořené názory.

Jak ze zahrnutí ostrova Svatého Brendana do mapy jasně vyplývá, Behaimův glóbus ukazuje víc, než co jeho autor na cestách spatřil jako očitý svědek. Obsahuje informace

ze středověkých i starších cestovních průvodců: shrnuje klasické texty Ptolemaia Alexandrijského, Plinia a Strabóna, dřívější středověké zprávy Marka Pola a sira Johna Mandevilla i informace z podrobných portolánových námořních map z patnáctého století. To všechno byly pro tvůrce Behaimova glóbu významné zdroje. Skutečnost, že se na glóbu tyto různé zdroje navzájem kombinují a figurují bok po boku, nám představuje způsob, jakým musíme chápat středověké cestování: jako směs pradávných příběhů a vyprávění očitých svědků, okouzující kolekci folkloru, historie, geografie, antropologie i nejrůznějších fám.

Cestování obvykle obnáší i určité transakce v oblasti světské moci, dobývání a ovládání. Podle Behaima se místa jako Japonsko a Sumatra vyznačují bohatstvím muškátu a pepře, tedy žádoucího luxusního koření, do jehož distribuce se zapojoval i Norimberk a na němž se hrabivé kupecké třídy středověké Evropy náležitě obohacovaly. Vskutku, glóbus obsahuje i podrobné informace o tom, jak koření „prochází několika rukama“ ve „Východní Indii“, kam se přepravuje z malých ostrovů; a potom, než se dostane do „naší země“, putuje na Jávu, dále na Srí Lanku nebo tam někam a pak do Adenu, Káhiry a Benátek, přičemž během této cesty přes celý svět je na ně celkem dvanáctkrát uvaleno clo. Glóbus tedy sjednotil celý svět v dokonale propojené síti výroby a obchodu, nikoho ovšem nepřekvapí, že Behaimův glóbus je také značně eurocentrický a christocentrický. Po celé Tartárii a Asii jsou lidé označováni jako „pohané“ uctívající modly. V Africe vládnou nazí muži tmavé pleti sedící ve stanech, zatímco bleďolící vládcí křesťanské Evropy jsou oblečení v róbách a sedí na trůnech.

Z našeho moderního hlediska je snadné se omezenému pohledu středověkých cestovatelů a jejich nepochopení geografie a místa vysmívat. Svět však nemůže být nikdy poznán jako celek. Zatímco píši tuto knihu, vzhled planety se bez přestání proměňuje působením eroze, záplav, požárů, urbanizace, zemětřesení a vymírání druhů. Řeky mění své toky a moře vysychají. Co víc, závratnou rychlostí se mění i naše vnímání toho, které destinace jsou žádoucí nebo důležité. Behaimův glóbus vznikl v jižním Německu asi v roce 1491, a tak na něm

není ani zmínka o Americe, protože o tom místě v Norimberku nikdo nevěděl. Kolumbus přistál v „Novém světě“ (pravděpodobně na Bahamách) teprve v říjnu 1492. Behaimovi lidé na tom byli stejně jako kartografové a autoři cestovních průvodců všech dob: jejich práce zastarala ještě předtím, než byla dokončena. Na glóbu nejsou zaznamenány aktuální portugalské objevy v jižní Africe; o pouhých deset let později by podobná mapa mohla zobrazovat Severní a Jižní Ameriku, mys Dobré naděje, indické pobřeží a Ostrovy koření na Dálném východě.

Tvůrcům glóbu však nešlo nutně o přesnost a jejich dílo nevypráví zcela pravdivě ani o Behaimových vlastních cestách. Text na glóbu naznačuje, že během plavby v letech 1484—1485, při níž byl velitelem portugalské karavely, Behaim jako první zmapoval velkou část jižní Afriky, objevil ostrov Svatého Tomáše a Princův ostrov a otevřel cestu k obeplutí mysu Dobré naděje. Ve skutečnosti byla ale většina této cesty zmapována dávno před Behaimem a glóbus rovněž mlčí o senzační a v Evropě všeobecně známé novince, totiž že roku 1488 obeplul mys Dobré naděje Bartolomeu Dias (zemřel 1500).

Glóbus bezostyšně přehání Behaimův význam a proslulost jakožto mořeplavce a objevitele, aby tak přispěl k jeho osobnímu věhlasu a také ke slávě města Norimberku. Veškeré cestovní psaní cestovatele vybízí, aby se na svět díval svými vlastníma očima, v mezích, které si sám určí, a aby své cesty propojil s vlastní představou sebe sama. A kdo si někdy trochu nevymýšlel, když vyprávěl o tom, jak neohroženě se na cestách choval? Kdo se nikdy neuchýlil k příkrášlování, když mluvil o tom, jak neuvěřitelné bylo místo, které navštívil? Povrch Behaimova glóbu zůstává svůdný, nese stopy mnoha generací cest, cestovatelského folkloru a touhy po cestování. Jeho železná osa a dřevěné výtuhy jsou příslibem, že se roztočí do úžasné sféry, která zjeví nové světy a poslouží jako protiváha setrvačnosti a omezenosti každodenního života.

Mohu zaplatit v blaffertech?

Měny a početní systémy se po celé Evropě navzájem velmi lišily. Měny byly často výrazně lokální, spojené s určitým městem nebo panstvím, a k jejich výrobě se používaly různé kovy. Od třináctého století se začaly všeobecně přijímat floriny a později benátské dukáty a rozvíjelo se mezinárodní bankovníctví. Většina cestovatelů si musela hotovost vyměňovat v průběhu cesty při velmi proměnlivých směnných kurzech.

Peněžní směny na cestě z Canterbury do Říma, asi roku 1470

Nejprve si musíš opatřit akreditiv od banky Jacopa de' Medici v Londýně. Kurz činí:

9 anglických šilinků = 2 římské dukáty
40 anglických šilinků = 11 rýnských guldenů
z Burgundského vévodství

Peníze je možné vyměnit také v Bruggách, kde je v provozu banka.

1 rýnský gulden = 21 holandských plaků
 1 holandský plak = 24 mijtů
 1 rýnský gulden = 24 kolínských feniků
 1 kolínský fenik = 12 haléřů
 1 český dukát = 12 fer
 1 gulden = 21 blaffertů
 3 deventerské plaký = 5 kolínských feniků
 1 mosazná pence = 2 půlpence
 1 bružský lylyard = 3 půlpence
 1 starý groot/groš = půl grootu a k tomu 1 půlpence
 3 holandské filipsguldeny = 5 grootů
 1 vlámský stuiver = 1 plak 11 pencí
 1 lilový plak = 3 půlpence
 1 korte = 2 mijty
 1 nový plak = 4 pence
 1 starý plak = 2 pence
 1 stuiver = 5 pencí
 6 kolínských pencí = 5 stuiverů
 6 plaků = 3 stuivery (tudíž 1 stuiver má hodnotu 2 plaků)
 1 kolínský lylyard = 2 a půl pence
 1 český dukát = 3 krejcary neboli 1 blaffert
 1 carlino = 4 bézanty
 1 papežský groot = 4 bolognina
 1 bolognino = 6 fer neboli 6 catherin
 1 dukát = 28 benátských grootů/grošů

2.

Vyrážíme na cestu — s Beatrice, Henrym a Tomášem

Irnham — Londýn — Rye

V roce 1350 se paní Beatrice Luttrelová (asi 1307 — asi 1361) nacházela ve svém venkovském sídle v Irnhamu v hrabství Lincolnshire a balila se na cestu. (Titul „paní“ — *Dame*, který jí příslušel, označoval jednak její vznešené postavení, jednak její roli vládkyně domácnosti.) Paní Beatrice vydávala pokyny a její služka Joan obstarávala balení. Anebo přesněji, paní Beatrice na všechno dohlížela a vydávala pokyny, její služka Joan předávala pokyny dál a Henry, podkoní a sluha, kterému nebylo ještě ani čtrnáct, obstarával samotné balení.

Manžel paní Beatrice sir Andrew (zemřel 1390), nedávno se navrátilvíš z Gaskoňska, kde se účastnil války proti Francouzům, před několika lety zdědil rodinné statky. Paní Beatrice si již zvykla na řízení domácnosti a na velmi blahobytný život: bylo to místo hojnosti, kde voněla vepřová pečínka a čerstvě upečený chléb. Přechkala zde nedávnou morovou epidemií, jež se prohnala Anglií a ve svém smrtícím objetí si odnesla celou třetinu obyvatelstva. Nákaze podléhali kněží, sloužící, dokonce i biskupové a také králova dcera. Paní Beatrice se moru zdárně vyhnula, její domov se stal místem bezpečí.

Avšak velký dům ve východní Anglii, jehož šedivé, deštěm zmáčené kameny tiše seděly v kraji majestátních lesů, byl

rovněž místem úzkosti. Paní Beatrice bylo již více než čtyřicet let, a přece zůstávala bezdětná. Co kdyby se vydala do Říma, putovala po rušných silnicích, přes města plná zboží a cestou navštěvovala věhlasné svatyně a oltáře? Tak by se jí snad mohlo dostat milosti, aby přivedla na svět dědice. Opustí tedy panské sídlo a zanechá svého olicousovaného manžela napospas vránám, králíkům, srncům, koroptvím a bažantům. Zatímco bude manželka na cestách, sir Andrew se bude moci cvičit v lukostřelbě, vyjíždět si se sokolem a rukavicí a nechávat si pouštět žilou, aby se mu obnovily tělesné šťávy.

Beatrice a Joan honily mladého Henryho sem a tam a v nadávkách, jimiž ho častovaly, se angličtina mísila s anglickou dvorní francouzštinou: říkaly mu *gareson*, chlapec. Těch zavaladel, s nimiž se mladý podkoní musel vypořádat, bylo tolik: balíky, truhly a rance a všechny byly doslova napěchované.

Vydávali se na pouť do Říma, ale Beatrice a její příbuzní předtím vykonali už i jiné poutě. Její rodina si vybírala poutě podle momentálních potřeb a podle času, který měli k dispozici. Když jí bolel zub, někdy se vydávala do kostela ve městě Long Sutton (pár hodin cesty na východ). V kostelním okně tam měli zázračný obraz svaté Apoleny (která byla mučena tak, že jí rozbili zuby kladivem, načež jí je vytrhávali kleštěmi). Paní Beatrice věnovala světici jednu nebo dvě pence. A zdálo se, že návštěva u svaté Apoleny bolest zubů vždy vyléčí. Když si její otec lord Scrope poranil ruku při klání s dřevci, rodina se modlila ke svatému Vilémovi z Yorku (arcibiskupovi z dvanáctého století, jehož zázračná pomoc byla dobře zdokumentovaná a z jehož hrobu občas vycházela nejsladší vůně, anebo z něj vytékal léčivý olej). Díky svatému Vilémovi se lordu Scropeovi ruka zahojila. Vykonali proto společně pouť do Yorku; vzali s sebou napodobeninu lordovy ruky vyrobenou z včelího vosku a věnovali ji stánku svatého Viléma jako obětinu. Její nedávno zesnulý tchán Geoffrey odkázal peníze pro spásu své duše svatým obrazům po celé zemi — v Londýně, Canterbury, Yorku, Walsinghamu i Lincolnu, což odráželo poutní cesty, které vykonal, dokud byl ještě naživu. Paní Beatrice si na plášť připnula pár kovových odznaků, jež symbolizovaly další vykonané cesty. Na jednom z těch odznaků byl jemně odlitý obrázek chaloupky, což byla připomínka

návštěvy Svatého domu ve Walsinghamu (stavby, o níž se říkalo, že byla do Norfolku zázračně přenesena z Nazaretu).

A nyní, koncem roku 1350, když po dvou letech konečně polevila morová rána, byl nejvyšší čas vyrazit na další pouť. Lidé říkali, že seslaná nákaza byla projevem božího hněvu. Nastal čas, aby poutníci jako paní Beatrice projevili lítost, slíbili, že se budou napříště řádně chovat, a dali své pokání veřejně najevo tak, že se vzdají pohodlí domova. Prostřednictvím cesty musí vyjádřit svou víru v Boha a svaté. Kajícnost, zpytování svědomí, zbožnost, pouť — to byl, jak se říkalo, nejlepší lék na mor.

Podkoní Henry přinesl paní Beatrice její nové kožené chodecké boty. Objednala si je u lincolnského ševce v moderním stylu. Tomu stylu se říkalo „krakovská holínka“; boty byly poměrně vysoké a měly dlouhou ostrou špičku. Koupila si také koženou brašničku s jemně vyvedenou filigránovou přezkou. Zatím v ní byl sbalený krásný nový růženec vyrobený z lesklých gagátových korálů; nožík, dlouhý asi jako prst; zrcátko ve slonovinové schránce s vyobrazením jednoho z rytířů krále Artuše na koni; a krom toho byla v brašně spousta peněz.

Paní Beatrice měla také dřevěnou zamykatelnou truhlu, která byla naplněna až po okraj. Zcela totiž propadla fanatickému utrácení za nicotnosti, jež je pro cestovní přípravy typické. V truhle byly dva páry vlněných punčoch, šedý plisovaný vlněný plášť, zbrusu nový nažehlený závoj z nejjemnějšího nabíraného lněného plátna, nová temně karmínová róba se světle zelenými rukávy a límcem vyrobeným z hebké kožešiny. Byla tam také stříbrná miska, několik nádobek a malá knížka žalmů, pro niž si nechala vyrobit pěkné stříbrné pouzdro. Truhla skrývala rovněž šikovní souděk francouzského vína, několik prázdných soudků a kus sýra zabalený v plátně; k tomu tam byla zásoba tvrdého sušeného rybího masa. A ještě pár čtverců lněného plátna, které měly sloužit jako ručníky a utěrky. A nový hřeben, vyrobený z jakési kosti, aby si mohla udržovat vlasy v řádném stavu. Na samém dně truhly se nacházela vyšívaná kabelka z modrého a zeleného hedvábí. V ní byl uložen zlatý prsten na stužce. Na prstenu byl vyobrazen svatý Kryštof nesoucí Jezulátko. Jak bylo paní

Nezapomeň!

Dvě nejdůležitější věci, které musí mít každý cestovatel, jsou hůl („bourdon“) a mošna („scrip“).

Nejlepším dřevem pro tvou hůl je dřevo jasanové, neboť je tvrdé, ale pružné. Dbej na to, aby hůl odpovídala tvé výšce, aby se s ní dalo pohodlně kráčet kamenitou krajinou. Hůl bude tvou oporou, ale využiješ ji také k sebeobraně.

Mošna musí být dost bytelná, abys do ní mohl ukládat mince a cennosti. Nejlepší cestovní mošna je opatřena přezkou, kterou lze bezpečně zavřít, neboť tím svůj majetek ochrániš před společníky, kteří mají příliš šikovné prsty. Mošna musí mít ramenní popruh dost dlouhý, aby se dala nosit zavěšena přes hrud (takže ti ji nikdo nevyrve z rukou). Pro poutníka

se nejlépe hodí prostá kožená brašna. Někteří lidé si klopnu brašny zdobí výšivkou nebo poutnickými odznaky z předchozích cest. Poutníci by měli být oblečeni v prostém plášti a na hlavě by měli mít klobouk s širokou krempou, aby v nich všichni viděli upřímné poutníky.

Pokud se vydáváš na pouť, můžeš si nechat hůl a mošnu požehnat knězem, než vyrazíš. Zde je modlitba za poutníka vydávajícího se na cestu:

„Vezmi tuto hůl jako oporu na cestě a při trampotách své pouti, kéž zvítězíš nad hordami nepřátel a bezpečně dospěješ ke svatostánku, k němuž máš namířeno, a až bude tvá cesta dovršena, nechť se nám ve zdraví navrátíš.“

Beatrice řečeno, měl ji na cestě ochraňovat, hlavně před utonutím. V kabelce byla také schovaná tajná zásoba mincí — na uspokojování nečekaných potřeb a tužeb.

Paní Beatrice, její služebná Joan a podkoní Henry měli cestovat společně. Paní Beatrice poslala králi žádost o list s pečeti, kterým všem třem udělí svolení vydat se na pouť do Říma bez jakýchkoli překážek a zábran. V první etapě cesty ji měl doprovázet rovněž její kaplan (bratr Robert, vážný a spolehlivý fráter v černém hávu s úhlednou tonzурou ve světlých vlasech) a Godfrey, mlčenlivý a stoický nájemce z jejího panství (leník jejího manžela, jehož úkolem bylo výpravu ochraňovat).

Cesta stála paní Beatrice již nyní spoustu peněz, a to ještě ani nevyrazila.

Věděla, že pouť do Říma bude nebezpečná a dlouhá. Píše se ale letopočet 1350, což je v Římě Svatý rok, teprve druhý,

který byl v dějinách vyhlášen (první se konal v roce 1300, kdy ještě Beatrice nebyla na světě). Svatý rok je svátek odpuštění, určený především poutníkům; každému poutníkovi, který se vydá do Říma, je uděleno plné odpuštění hříchů, a dokonce i život v největší zkaženosti plné neřestí může být očištěn a napraven. Připomínalo to biblický *jovel*, zázračný rok, kdy se boží milost projevuje obzvlášť výrazně. Nyní měla paní Beatrice příležitost vstoupit do řad té spousty lidí — možná jich byl až milion a pocházeli z celé Evropy —, kteří putovali do Říma, aby se v božích očích očištěli a poděkovali mu za to, že je zbavil morové nákazy. Král žádosti paní Beatrice vyhověl a jména všech tří nyní figurovala na seznamu, jenž se posílal do všech přístavů a umožňoval jim, aby se bez překážek vydali za moře. Na seznamu byly uvedeny tucty dalších jmen: kněží, rytíři, vdovy, pacholci, a všichni to byli poutníci.

Zatímco se její lidé chystali, až v čabrakou potaženém voze vyrazí na cestu, paní Beatrice uvažovala, zda si má vzít s sebou nějakého domácího mazlíčka. Možná štěňátko nebo kočku, anebo třeba veverku.

O čtyřicet let později se v Londýně chystala vyrazit na cestu úplně jiná výprava. Králův bratranec Henry Bolingbroke, earl z Derby (1367—1413), se rozhodl, že podnikne křížovou výpravu. Měl v úmyslu vydat se na Berberské pobřeží a obracet tam na víru — případně potírat mečem — lidi s dlouhými vousy (Henry jim říkal Saraceni), kteří té zemi vládli. Henry byl totiž přesvědčen, že ta země právoplatně náleží křesťanům.

Jako alternativu zvažoval Henry možnost vydat se na křížovou výpravu k Baltskému moři a přidat se k německým rytířům, kteří tam vedli boj proti pohanům. Slyšel, že ti pohané dosud uctívají hořící hranice a božstva přebývající ve stromech. Chtěl jiným vládcům Evropy ukázat, že je tak jako oni — anebo možná ještě více — neohrožený křesťanský bojovník, novodobý křižák.

Nejvíc ho však zaměstnávala jiná myšlenka, jež byla také hlavním důvodem, proč se hodlal odebrat do ciziny: Henry chtěl uniknout potížím, jimž právě doma čelil. Byly to teprve tři roky, co se zapojil do násilné vzpoury proti svému

bratrance, králi Richardu II. Tato vzpoura měla za následek cyklus surového pomstychtivého vraždění. Bylo tudíž jen rozumné, že se Henry rozhodl vydat do jiných bitev, daleko od domova. Je-li člověk na cestě, omyly a selhání na něm neulpívají v takové míře, jako když zůstává doma.

Earl Henry byl bohatý šlechtic, princ moderního ražení, který právě dosáhl věku triadvaceti let. U dvora mu říkali „ptáček zpěváček“ nebo švihák. A tak bude jako švihák rovněž cestovat. Jeho zavazadla se nemohla omezovat na nějakou mošnu nebo truhlu; byl to pojízdný palác, demonstrace jeho finančních možností, jeho kultivovanosti, jeho velkoleposti a také toho, jaké má mocné přátele. Vyhradil si na cestu 24 000 aragonských florinů, které si opatřil v Londýně prostřednictvím svého florentského bankéře Albertiho. Henry měl v úmyslu cestovat jako ta nejlépe vybavená verze sebe sama.

Jeho cestovní dvůr zahrnoval následující:

Několik kompletních souprav zbrusu nové zbroje (včetně ocelových bot a plátových nohavic, hauberků z kroužkového brnění, náprsníků a hledí).

Velkou zásobu papíru, inkoustu a per na vedení účetnictví (to vše uloženo ve zvláštní dřevěné truhle na dokumenty).

Sedm nově zakoupených koní (jednoho siváka, jednoho bělouše, jednoho ryzáka, jednoho kaštanového, jednoho hnědáka s lesklou hnědou srstí a dlouhým černým ocasem, jednoho „lysáka“, tmavého, ale s bílou lyskou na hlavě, a jednoho mírného drobného koníka, který byl nejlepším koněm na cestování). K tomu netřeba zmiňovat sedla, provazy, oves na krmení, udidla, uzdy, třmeny a ohlávky. Výpravu doprovázel podkovář Walter, který měl k ruce velký kožený pytel plný náhradních podkov.

Šest houní (velké kožené pokrývky na přikrytí Henryho zavazadel).

Pět zamykatelných truhlic (na peníze a cennosti).

Impozantní množství jídla a pití (chléb, víno, solené ryby, vejce, úhoří, pivo, medovina, lněná semínka, máslo, sýr, med, jeseteří maso, slanina, hořčice, celý poražený vůl, nějaké poražené ovce a mnoho dalšího).

Vlajky s Henryho erbem (měl v úmyslu je rozvinout, až vyrazí do bitvy proti pohanům a neznabohům).